

МЗМП

До: Министерство за енергетика, рударство и минерални сировини, ул. „Македонија“ бр. 27 Скопје, е-пошта: cabinet@energy.gov.mk, filip.petrovski@energy.gov.mk, jeton.kuci@energy.gov.mk и kika.spritova@energy.gov.mk

Од: Македонско здружение на млади правници-МЗМП Скопје со седиште на ул. „Донбас“ бр. 14/1-6, 1000 Скопје, ЕМБС 5944201, контакт телефон 072 223 963, е-пошта contact@myla.org.mk, застапувано од претседателка Бојана Божиновска Силјановска

Предмет: Коментари на Нацрт Закон за рударство

Почитувани,

Македонското здружение на млади правници Ви доставува коментари на Нацрт Законот за рударство, објавен на Единствениот национален електронски регистар на прописи на Република Северна Македонија (ЕНЕР) на 28.7.2025 година.

ОПШТИ КОМЕНТАРИ

Низ законот во повеќе членови е наведено дека во случај кога кон некое барање не се доставени сите придружни документи, барањето се **одбива**. Сепак, општото правило, пропишано и во членот 39 од Законот за општата управна постапка, вели дека ако поднесокот е нецелосен, органот определува дополнителен рок во кој барателот може да ги отстрани недостатоците, а доколку во тој рок не постапи по напатствијата на органот, барањето се **отфрла**. Институтите одбивање и отфрлање имаат различен правен третман, односно додека **одбивањето** значи навлегување во суштината на правната работа и ценење на нејзината основаност, **отфрлањето** се врши поради процесни недостатоци и воопшто не значи дека органот навлегол во суштината на правната работа. Оттука, имајќи предвид дека во Законот за рударство се работи за недоставување на потребните придружни документи, односно за процесни пречки за одлучување по барањето, истото треба да се **отфрли** наместо одбие. Предлагаме во сите членови каде е регулирано дека барањето се одбива поради недоставување на пропишаните придружни документи, зборот „одбие“ да се замени со „отфрли“.

Низ законот во повеќе членови се користи формулацијата дека јавниот орган (најчесто Владата) „може да не донесе одлука“.¹ Управните постапки и постапките за доделување на концесии завршуваат со донесување одлука, независно дали одлуката значи усвојување на барањето, негово одбивање или отфрлање. Оттука нејасно е зошто на јавниот орган со ваквите формулации му се дава право да не донесе одлука по некоја правна работа. Јавниот орган има право да ја цени основаноста на некое барање, но на крајот мора да донесе одлука со која ќе одлучи позитивно или негативно, а на ваквата одлука странките имаат право на правна заштита. Вака искористената формулација поттикнува молчење на администрација, што би било неприфатливо. Уставниот суд во У.бр. 148/2024 ја потенцира основната надлежност на јавните органи утврдена со Законот за организација и работа на органите на државната управа, односно решавање во управни предмети. Оттука, предлагаме во сите членови каде е регулирано дека Владата „може да не донесе одлука“, истите соодветно да се заменат со зборови кои укажуваат дека Владата може да донесе одлука за одбивање.

¹ На пример ваквата формулација е искористена во членовите 17 став 21, 18 став 22, 19 став 10, 22 став 20.

Во Законот за рударство во одредени членови се цитирани конкретни членови од Законот за животната средина кои се однесуваат на постапката за спроведување на оцена на влијанието врз животната средина. Сепак, броевите на членовите од Законот за животната средина кои се цитирани во Законот за рударство не се точни и не одговараат на текстот на Законот за животна средина кој е во сила. Оттука, ваквите одредби од Законот за рударство ќе создадат потешкотии во нивното спроведување, правна несигурност и се спротивни на принципот на владеење на правото. Независно што Министерството за животна средина и просторно планирање во текот на 2025 година на ЕНЕР објави Нацрт Закон за изменување и дополнување на Законот за животната средина каде се предвидени измени токму во постапката за оцена на влијанието врз животната средина, тие измени не се доставени до Собранието, односно не е започната законодавната процедура за нивното донесување, а особено што МЖСПП нема доставено одговор на мислењата и забелешките од засегнатите страни, меѓу кои и МЗМП. Со оглед на тоа што Владата и Министерството за енергетика, рударство и минерални сировини не можат 1) да знаат кога точно Собранието ќе ги донесе измените на Законот за животната средина, ниту 2) дали измените ќе бидат донесени во форма и содржина како што ќе бидат предложени од Владата со оглед на тоа што пратениците имаат право во текот на законодавната процедура предлогот на Владата да го изменуваат преку амандмани, неоправдано би било во Законот за рударство да се наведени членови кои според позитивното законодавство, односно важечкиот Закон за животна средина не постојат, односно не ја регулираат материјата на која се упатува со Законот за рударство. Поради тоа предлагаме Министерството за енергетика, рударство и минерални сировини да ги корегира одредбите од Законот за рударство каде се цитираат конкретни членови од Законот за животна средина на начин што цитираните членови од Законот за животна средина ќе се засноваат на текстот на законот кој е во сила на моментот на изготвување на Нацрт Законот за рударство.

Со законот се утврдува надлежност на Европската Унија, односно Европската Комисија како орган на Унијата, за утврдување на стратешки проекти и контакт точка за доставување на извештаи. Единствени субјекти кои може да донесуваат правно релевантни одлуки за територијата на Република Северна Македонија и да практикуваат ефикасна власт се органите на државната управа, односно Собранието и судовите основани согласно македонските закони. Имајќи го ова предвид, нејасно е зошто со овој закон Република Северна Македонија и предава дел од суверенитетот на Европската Унија во ситуација кога државата се уште не е членка на Унијата, ниту е соодветно изменет Уставот на државата. Дополнително нејасно е каков ќе биде односот на одлуките кои ќе ги донесе Европската Комисија во однос на оние кои ќе ги носат македонските органи во ваквите ситуации (од аспект на правната хиерархија, можниот судир помеѓу различните одлуки и слично). Поради сето ова, предлагаме ваквите членови да се избришат.

Со законот се воспоставува Комисија за признавање на стратешки проекти како тело кое го формира Владата заради стратешки проект, а кое ќе има 1) координативна улога, 2) улога на управен орган за преземање управни дејствија при добивањето на различни дозволи, но и 3) во одредени случаи може да има и законодавна улога преку пропишување пократки рокови за добивање на определена дозвола/решение/одлука. Оттука 1) нејасен е односот помеѓу Комисијата и другите управни органи кои и според другите, но и според овој закон ги водат управните постапки, 2) воведувањето на Комисијата може да создаде конфузија во применувањето на одредбите, 3) се создава тело/орган чија правна природа не е доволно јасна и 4) на тоа тело индиректно му се предаваат надлежности од законодавната власт (во делот на можното регулирање пократки рокови), но и покрај тоа недоволно јасно би бил односот помеѓу плановите за рокови кои ќе ги носи тоа тело и законските одредби кои веќе пропишуваат рокови во управните постапки. Поради тоа предлагаме бришење на одредбите поврзани со ваквите функции на Комисијата или прецизно и јасно дефинирање на правната природа, улогата и надлежностите на Комисијата, притоа имајќи ги предвид одредбите од Уставот.

КОМЕНТАРИ ПОВРЗАНИ СО КОНКРЕТНИ ЧЛЕНОВИ НА НАЦРТ ЗАКОНОТ ЗА РУДАРСТВО

Во однос на членот 2 од законот:

- Во македонскиот правен поредок единствено постои „Закон за концесии и јавно приватно партнерство“, а иако на ЕНЕР во 2022 година е објавен нацрт на Закон за концесии на добра од општ интерес, тој никогаш не е усвоен во Собранието. Поради ова предлагаме во ставот 1 зборовите „Законот за концесии на добра од општ интерес“ да се заменат со зборовите „Законот за концесии и јавно приватно партнерство.“
- Со оглед на тоа што во овој закон се предвидуваат надлежности и се регулира работата на Државниот инспекторат за животната средина кој постапува според Законот за инспекциски надзор во животната средина, предлагаме во ставот 2 пред сврзникот „и“ да се додаде записка и да се додадат зборовите „Законот за инспекциски надзор во животната средина“.

Во членот 4 став 1 практично се дава дефиниција на минерални сировини. Со оглед на тоа што дефинирањето на терминот „минерални сировини“ е извршено во членот 3 став 1 точка 1, сметаме дека нема потреба да има повторно дефинирање на истиот термин во членот 4 став 1. Оттука предлагаме ставот 1 од членот 4 да се избрише.

Во членот 6 од законот е дефинирана Стратегијата за геолошки истражувања, одржливо искористување и експлоатација на минерални сировини при што е уреден органот кој ја подготвува Стратегијата, времетраењето на истата и временскиот интервал во кој се изменува и дополнува истата. Конкретниот член не ги регулира следните прашања:

1. Содржината на стратегијата
2. Учеството на јавноста во процесот на изработување на стратегијата
3. Органот надлежен за следење на спроведувањето на стратегијата и начинот на следење на спроведувањето на стратегијата, односно дали и во кој интервал се изработуваат извештаи за спроведувањето на стратегијата и до кој орган истите се поднесуваат

Ваквите одредби ги има во многу други закони, на пример Законот за управување со отпад во делот кој ги регулира стратешките документи на централно и регионално ниво или пак во Законот за водите. Имајќи го сето ова предвид предлагаме членот 6 да се дополни со вклучување на одредби за 1) содржината на стратегијата, 2) задолжително учество на јавноста во процесот на изработка на стратегијата со јасни, прецизни и соодветни рокови за учество во различните фази на изработка и 3) дефинирање на органот надлежен за спроведување на стратегијата и обврска за изработка на извештаи за спроведување на стратегијата во точно определени интервали кои ќе се доставуваат до Владата. Притоа, укажуваме дека при формулирање на одредбите кои ќе предвидуваат учество на јавноста и роковите за истото, треба да се имаат предвид стандардите воспоставени согласно Архуската конвенција.²

Членот 10 став 3 од законот гласи: *Концесијата за експлоатација на енергетските, металични и техногени минерални сировини се доделува на земјиште кое е во сопственост на Република Северна Македонија, и/или на земјиште во сопственост на правни и физички лица за кое барателот за доделување на концесија за експлоатација поведува постапка за експропријација под услови и на начин утврдени со Законот за експропријација.* Со членот 8 став 3 од овој закон е дефинирано дека право за добивање на концесија за експлоатација има секое правно лице. Од друга страна во членот 21 од Законот за експропријација е наведено дека *предлог за експропријација поднесува Република Македонија или единиците на локалната самоуправа,*

² Документ за јавни политики „Зошто имаме предизвик во обезбедување суштинско учество на јавноста во одлуките поврзани со животната средина?“, Македонско здружение на млади правници, Скопје 2024, достапно на: <https://myla.org.mk/wp-content/uploads/2024/05/Sustinsko-ucestvo-na-javnosta-vo-odlukite-povrzani-so-zivotnata-sredina.pdf>

односно градот Скопје (предлагач на експропријација), ако со овој закон поинаку не е определено. Оттука нејасно е зошто со Законот за рударство треба да му се даде право да поведува постапки за експропријација, спротивно на веќе востановеното правило од Законот за експропријација каде предлагач е државата. Предлагаме подвлечениот дел од цитираниот став 3 од членот 10 да се измени на следниот начин: ...за кое се поведува постапка за експропријација согласно Законот за експропријација“.

Во членот 14 е регулирано доделувањето на концесија за експлоатација на минерални сировини за потребите за изградба на државни и општински патишта и хидротехнички објект. Во ставот 3 од овој член се наведени документите кои треба да се поднесат заедно со барањето за добивање на концесија, додека ставот 9 од истиот член гласи: *По склучување на договорот за концесија за експлоатација од ставот (1) на овој член, концесионерот не е должен да поднесе барање за издавање на дозвола за експлоатација согласно членот 31 од овој закон и може да отпочне со експлоатација на минералните сировини веднаш по склучувањето на договорот за концесија*. Нејасно е зошто за овој тип на концесија се утврдува исклучок од добивањето на дозвола за експлоатација. Ова е особено нејасно и неоправдано ако се имаат предвид околностите дека 1) кон придружните документи не се бара да се достави решение за одобрување на елаборат за заштита на животната средина или решение за одобрување на проектот во рамки на постапката за оцена на влијание врз животната средина согласно Законот за животна средина, 2) процената на влијанијата врз животната средина се врши токму при издавањето на дозволата за експлоатација, но оваа дозвола конкретните концесионери не треба да ја добијат и експлоатацијата може да ја вршат без неа. Последните истражувања на УНДП за Гостивар укажуваат дека голем дел од аерозагадувањето на воздухот доаѓа токму од минералната прашина, па се заклучува дека експлоатацијата на минерални сировини несомнено може да има влијание врз животната средина и здравјето на луѓето. Оттука, земајќи ги предвид сите околности и аргументи наведени во овој дел, нејасно е 1) зошто за овие концесии се врши исклучок од правилото дека треба да се добие дозвола за експлоатација, 2) зошто воопшто не се бара кон придружните документи на барањето за доделување на концесија да биде и решение за одобрен елаборат односно студија за оцена на влијанието врз животната средина согласно Законот за животната средина и 3) зошто воопшто нема да се проценуваат негативните влијанија врз животната средина од конкретното експлоатирање пред тоа да започне. Притоа напоменуваме дека при доделувањето на овие концесии е целосно исклучено учеството на јавноста, што е спротивно на стандардите на Архуската конвенција,³ но и Директивата 2003/4/ЕС и Директивата 2011/92/EU, подоцна изменета со Директивата 2014/52/EU. Оттука, имајќи ги предвид сите изнесени аргументи, предлагаме членот 14 да се измени на следниот начин: во ставот 3 да се додаде нова алинеја која ќе гласи „решение за одобрена студија за оцена на влијанието врз животната средина односно решение за одобрување на елаборатот за заштита на животната средина издадено од надлежен орган согласно Закон за животна средина.“ или ставот 3 да остане непроменет, но да се избрише ставот 9.

Во членот 15 од Законот за рударство:

- Во ставот 1 е наведен „Законот за концесии на добра од општ интерес“, но иако Нацрт Законот за концесии на добра од општ интерес е објавен на ЕНЕР во 2022 година, истиот никогаш не е донесен од Собранието, па следствено на тоа закон со таков назив не постои во правниот поредок на државата. Поради ова, а со цел правилно остварување на принципот на правна сигурност и владеење на правото, предлагаме законот со таков назив да се избрише од ставот 1;
- Во алинејата 3 од ставот 1 е наведено дека вишокот на неексплоатирани количини се утврдува од државниот инспекторат за енергетика, рударство и минерални сировини. Имајќи предвид дека во членот 16 од законот е наведено дека одлуката дали има

³ Ibid

неексплоатирани количини се донесува од Владата на предлог на Министерството за енергетика, рударство и минерални сировини, нејасно е зошто во оваа алинеја е наведен државниот инспекторат наместо Владата. Оттука, а заради отстранување на контрадикторноста на различните одредби од законот помеѓу себе, предлагаме зборовите „од страна на државниот инспекторат за енергетика, рударство и минерални сировини“ да се избришат:

- Во ставот 8 е наведено дека доколку органот кој е задолжен да даде мислење по однос на концесијата не го даде своето мислење во дополнителниот рок, се смета дека е дадено позитивно мислење. Основата за ваквата одредба е во членот 92 од Законот за општата управна постапка. Сепак, имајќи го предвид принципот дека специјалниот закон го дерогира генералниот закон, при што Законот за рударство е специјален закон во однос на Законот за општата управна постапка, сметаме дека ваквите ситуации треба да бидат поинаку регулирани, односно недоставувањето на мислењето да се смета како негативно мислење, па органот да постапи на начин што понатаму ќе донесе решение за запирање на постапката. Ваквиот предлог го даваме поради тоа што 1) на овој начин ќе се поттикне активно учество на сите засегнати и задолжени органи во постапката за доделување на концесија, 2) експлоатацијата на минерални сировини може да доведе до сериозни и непоправливи штети и последици по животната средина и здравјето на луѓето, па поради тоа е потребно регулирање на односите на начин што ќе се спречи однапред ваквата опасност, а активното учество на органите е еден од начините како ова може да биде постигнато и 3) сметаме дека на овој начин би се операционализирано начелото на превенција од Законот за животната средина според кое *мерките и активностите за заштита на животната средина се преземаат пред да дојде до штетни последици* и начелото на заштитна клаузула од Законот за животната средина според кое *заради заштита на животот и здравјето на луѓето и на животната средина, органите на државната власт и органите на општината, на градот Скопје и на општините во градот Скопје, во согласност со законот, имаат право и обврска да преземаат мерки и активности кои се однесуваат на привремената или трајната забрана за вршење на определени дејности или промет на определени производи*. Сумирано, предлагаме ставот 8 да се измени на начин што зборот „позитивно“ ќе се замени со зборот „негативно“.

Во членот 17 став 15 е наведено дека доколку органот кој е задолжен да даде мислење по однос на концесијата не го даде своето мислење во дополнителниот рок, се смета дека е дадено позитивно мислење. Основата за ваквата одредба е во членот 92 од Законот за општата управна постапка. Сепак, имајќи го предвид принципот дека специјалниот закон го дерогира генералниот закон, при што Законот за рударство е специјален закон во однос на Законот за општата управна постапка, сметаме дека ваквите ситуации треба да бидат поинаку регулирани, односно недоставувањето на мислењето да се смета како негативно мислење, па органот да постапи на начин што понатаму ќе донесе решение за запирање на постапката. Ваквиот предлог го даваме поради тоа што 1) на овој начин ќе се поттикне активно учество на сите засегнати и задолжени органи во постапката за доделување на концесија, 2) експлоатацијата на минерални сировини може да доведе до сериозни и непоправливи штети и последици по животната средина и здравјето на луѓето, па поради тоа е потребно регулирање на односите на начин што ќе се спречи однапред ваквата опасност, а активното учество на органите е еден од начините како ова може да биде постигнато и 3) сметаме дека на овој начин би се операционализирано начелото на превенција од Законот за животната средина според кое *мерките и активностите за заштита на животната средина се преземаат пред да дојде до штетни последици* и начелото на заштитна клаузула од Законот за животната средина според кое *заради заштита на животот и здравјето на луѓето и на животната средина, органите на државната власт и органите на општината, на градот Скопје и на општините во градот Скопје, во согласност со законот, имаат право и обврска да преземаат мерки и активности кои се однесуваат на привремената или трајната забрана за вршење на определени дејности или промет на*

определени производи. Сумирано, предлагаме ставот 15 да се измени на начин што зборот „позитивно“ ќе се замени со зборот „негативно“.

Во членот 39 од законот:

- Ставот 1 е нејасен и изгледа како нецелосно напишан. Имено во ставот се наведуваат сите активности, меѓутоа ставот на продолжува со дефинирање на некое задолжение за истите. Иако во ставот 2 од истиот член е наведено „дозволата од ставот 1 на овој член“, сепак во ставот 1 воопшто не се споменува и регулира дека наведените активности треба да добијат некоја дозвола. Оттука предлагаме ставот 1 од членот 39 да се доработи;
- Во ставот 3 кој ги регулира документите кои се доставуваат кон барањето за дозвола за изведување на рударски работи според дополнителен рударски проект, не е наведено дека треба да се достави решение за одобрен елаборат или студија согласно Законот за животната средина. Имајќи ги предвид активностите од ставот 1, за кои логично може да се претпостави дека ќе треба да се добие конкретната дозвола, обемот на таквите активности и дополнителните ефекти врз животната средина кои би можеле да ги имаат, нејасно е зошто кон документите кои треба да се приложат кон барањето, не се наведени и овие документи согласно Законот за животната средина. Оттука предлагаме во ставот 3 да додаде нова алинеја „-решение за одобрена студија за оцена на влијанието врз животната средина односно решение за одобрување на елаборатот за заштита на животната средина за дополнителните рударски работи, издадено од надлежен орган согласно Закон за животна средина, односно решение издадено согласно Законот за животната средина со кое не се утврдува потребата за спроведување на оцена на влијание врз животната средина или измена на елаборатот за заштита на животната средина“.

Целиот член 43 не одговара на правилата на номотехника и не ги содржи основните елементи на правните норми, односно хипотеза, диспозиција и санкција. Конкретниот член има премногу дескриптивни и наративни реченици кои не утврдуваат правило за поведение, туку опишуваат состојба и глобални текови. Оттука, имајќи предвид дека ваквиот член не е согласен со правилата на номотехника и суштината на конструкцијата на правната норма, предлагаме членот да се избрише.

Во однос на членот 46 од Законот:

- Собранието во 2020 година има донесено Закон за стратешки инвестиции во Република Северна Македонија (Службен весник на РСМ бр. 14/2020) во кој се наведени критериумите и постапката за утврдување на стратешка инвестиција, а дополнително е утврдено дека учеството на јавноста се регулира со акт кој го донесува Владата. Оттука, нејасно е постоењето на овој член, во ситуација кога во македонскиот правен поредок веќе постои закон кој го регулира ова прашање. Оттука предлагаме овој член да се избрише;
- Конкретниот член воопшто не предвидува учество на јавноста во донесувањето на одлуките за стратешки интерес. Со оглед на понатамошните членови кои регулираат различни рокови и забрзана постапка за добивање на различните дозволи и решенија за стратешките проекти, фактот што во донесувањето одлука за стратешки проект не е предвидено учество на јавноста, не е во согласност со стандардите на Архуската конвенција кои велат дека учеството на јавноста треба да е во рана фаза кога се уште сите опции се отворени,⁴ а во случаите со стратешките проекти, по донесувањето на одлуката дека еден проект е стратешки, од содржината на останатите одредби, очекувано е дека истиот ќе започне да се спроведува без разлика на учеството на јавноста во понатамошните постапки. Ваквото постапување е спротивно на Архуската конвенција, па

⁴ Ibid

предлагаме, доколку не се избрише членот, во него да биде регулирано учество на јавноста преку прецизни, јасни и соодветни рокови и начини на учество, а согласно Архуската конвенција:

- Во ставот 1 алинејата 2 е нејасна од аспект на термините „технички изводлив во разумна временска рамка“ и „очекуваниот обем на производство на проектот може да се процени со доволно ниво на доверба“. Поради тоа предлагаме оваа алинеја да се измени на начин што појасно ќе бидат дефинирани ваквите термини:
- Во однос на ставот 1 алинеја 3, нејасно е по кои критериуми ќе се цени дали проектот ги исполнува сите аспекти наведени во алинејата. Оттука предлагаме да се додаде нов став во кој ќе биде пропишано кој ќе ги утврди критериумите според кои на објективен начин Министерството за енергетика, рударство и минерални сировини ќе цени дали предложениот проект ги исполнува аспектите предвидени со оваа алинеја и може да биде утврден како стратешки:
- Во однос на ставот 3, не се пропишани критериуми и начин на кој Министерството за енергетика, рударство и минерални сировини ќе цени дали се исполнети точките, освен за точката е) за која во ставот 4 е пропишано дека се носи подзаконски акт, и дали може проектот да биде предложено да се утврди како стратешки. Оттука предлагаме ставот 4 да се измени на начин што процената нема да се однесува само на точката е) туку на сите точки од ставот 3:
- Во ставот 3 точката ж) е уредено дека во случај кога инвестицијата е во заштитено подрачје согласно Законот за заштита на природата, инвеститорот треба да изврши проценка зошто алтернативите кои ги зел предвид не се соодветни локации. Сепак во Директивата за живеалишта (92/43/ЕЕС, 1882/2003, 2006/105/ЕС, 2013/17/EU, 2025/1237) во членот 6 ставови 3 и 4 е уредено дека за заштитени подрачја треба да се спроведе соодветна проценка при што спроведувањето на проектот и покрај негативните ефекти кои ќе произлезат при спроведувањето на оваа соодветна проценка, е дозволено **само доколку се работи за заштита на јавното здравје или јавната безбедност**. Оттука сметаме дека е неоправдано и не е во согласност со правото на ЕУ стратешки проект да биде одобрен, односно утврден како стратешки или да се прифати како правно релевантна процената на инвеститорот за инвестирање во заштитено подрачје. Поради тоа предлагаме оваа точка да се избрише или да се усогласи со Директивата за живеалишта на ЕУ:
- Единствени субјекти кои може да донесуваат правно релевантни одлуки за територијата на Република Северна Македонија се органите на државната управа, односно Собранието и судовите основани согласно македонските закони. Имајќи го ова предвид, нејасно е зошто со ставовите 11-17 Република Северна Македонија и предава дел од суверенитетот на Европската Унија во ситуација кога државата се уште не е членка на Унијата, ниту е соодветно изменет Уставот на државата. Дополнително нејасно е каков ќе биде односот на одлуките кои ќе ги донесе Европската Комисија во однос на оние кои ќе ги носат македонските органи во ваквите ситуации (од аспект на правната хиерархија, можниот судир помеѓу различните одлуки и слично). Поради сето ова, предлагаме овие ставови да се избришат.

Во однос на членот 47 став 6 од Законот, имајќи предвид дека на територија на Република Северна Македонија ефективна власт може да имаат органите на државната управа, Собранието и судовите основани согласно македонското право, нејасно е зошто државата предава дел од својот суверенитет на Европската Унија кога државата не е членка на Унијата, ниту соодветно е изменет Уставот на државата, ниту пак е јасен односот на одлуките и постапувањето на Европската Комисија во однос на постапувањето на македонските државни органи (од аспект на правната хиерархија на одлуките, можниот судир помеѓу различните одлуки и слично). Поради тоа предлагаме ставот 6 да се избрише.

Во однос на членот 48 од Законот за рударство:

- Ставот 6 не е доволно јасен од аспект на тоа 1) што претставува административната единица и 2) доколку административната единица претставува определен управен орган кој води одредена постапка, како е возможно ако со закон се промени неговата надлежност, тој да продолжи да ја спроведува постапката која ја започнал проектот. Поради ова, предлагаме овој став да се избрише.
- Ставот 8 предвидува дека обврска на Комисијата за признавање на стратешки проекти да обезбеди да се земат предвид сите валидни студии извршени или издадени дозволи или овластувања за даден проект со суровини со критична суровина и да не се бараат дупликати студии, дозволи или овластувања. Вака дефинираниот став не е доволно јасен и прецизен, односно поконкретно: 1) кое е значењето на зборовите „за даден проект со суровини со критична суровина“, односно дали тоа се однесува на конкретниот стратешки проект или на други слични проекти што биле утврдени во државата или во друга држава, 2) во однос на зборовите „сите валидни студии извршени или издадени дозволи или овластувања“ дали се мисли на документи издадени од македонските државни органи или на документи издадени од странски органи, а во случај на второто, на кој начин и во која постапка странските документи би биле применливи во македонскиот правен поредок и 3) нејасен е зборот „дупликат“ поради тоа што во македонските закони се точно регулирани сите студии, решенија и дозволи кои треба еден проект да ги обезбеди, а кои регулираат различни аспекти, па поради тоа и не може да стане збор за „дупликат“ на одлуки во македонскиот правен поредок. Токму ова придонесува кон конфузијата која се воведува со овој став. Вака дефинираниот став на премногу општ и нејасен начин особено може да доведе до штетни последици во областа на животната средина, каде на пример за рудник за определена суровина можеби ќе се земе како правно релевантна студија од друго подрачје, па нема да се анализираат околностите од подрачјето на кое треба да се спроведе конкретниот рудник и на тој начин да се направи непоправлива штета по животната средина. Поради тоа предлагаме овој став да се избрише.

Во членот 49 од Законот за рударство се предвидува посебен третман на стратешките проекти и нивно првенство во однос на процените на влијанијата врз животната средина. Со членот се цитираат одредби од Законот за заштита на природата и Законот за водите, но истите не одговараат на позитивните законски одредби, односно цитираните одредби од Законот за заштита на природата уредуваат начин на управување со национален парк и донесување планови за управување со заштитени подрачја, додека одредбите од Законот за води уредува известување за спроведување на планови за управување со речни сливови. Поради тоа овој член создава конфузија и нејасно е на што точно упатува. Истовремено вака дефинираниот член е спротивен на Директивата за хабитати кои беше претходно спомената поради тоа што: 1) обврска според Директивата е спроведување соодветна процена, а дозволувањето на спроведувањето на проектот и покрај негативните ефекти е можно само поради заштита на јавното здравје или јавната безбедност, па поради тоа не може стратешки проект да има првенство во спроведувањето без извршување на ваквата соодветна процена, која е пропишана и во важечкиот Закон за заштита на природата и без утврдување на применливоста на исклучоците и 2) неоправдано, недозволиво и спротивно на целите на Директивата за живеалиштата, Законот за животната средина и Законот за заштита на природата како и останатото важечко македонско законодавство од областа на животната средина, би било **рудници со закон да се дефинираат како проекти кои служат на јавното здравје и јавната безбедност.** Дали некој проект е во рамки на заштита на јавното здравје и/или јавната безбедност треба да се определува од случај до случај, во зависност од карактерот на проектот, неговиот обем, процесите кои се применуваат, целите и останати критериуми. Користењето на овие исклучоци е детално разработено и во повеќе пресуди на Судот на правдата на Европската Унија, особено случајот C-441/17. Оттука, ваквиот член создава конфузии и е спротивен на

Директивата за живеалиште, Законот за животната средина, Законот за заштита на природата и останатото важечко македонско законодавство од областа на животната средина, па предлагаме овој член да се избрише.

Во однос на членот 50 од Законот за рударство:

- Во ставовите 1-2 се утврдени максимални рокови за издавање на дозволи, меѓутоа нејасно е како овие ново утврдени рокови ќе се применуваат за одделни управни постапки. Попрактично, доколку процесот за издавање на 3 дозволи трае 27 месеци, а проектот е потребно да добие и четврта дозвола, дали четвртата дозвола треба да се издаде веднаш. Поради овие причини, предлагаме ставовите 1 и 2 да се избришат:
- Покрај тоа што цитираните членови од Законот за животната средина не одговараат на важечкиот Закон за животната средина, истовремено нејасно е зошто само постапката за оцена на влијание врз животната средина е наведена како исклучок од максималните рокови согласно ставот 3. Укажуваме дека во важечкиот Закон за заштита на природата е утврдена оцена на влијанието врз природата, па нејасно е зошто таа не е вметната во исклучокот од ставот 3. Дополнително, со оглед на постапките за издавање на дозволи од областа на животната средина, кои треба да спречат настанување на непоправлива штета по животната средина и здравјето на луѓето, сметаме дека е оправдано сите постапки и процени согласно законодавството од областа на животната средина да бидат исклучени од роковите дефинирани во ставовите 1-2. Поради тоа предлагаме ставот 3 да биде изменет на начин што како исклучок од воспоставените максимални рокови, доколку истите не се избришат, да бидат наведени сите постапки согласно законодавството од областа на животната средина:
- Во ставот 6, покрај тоа што цитираните членови од Законот за животната средина не одговараат на важечкиот Закон за животната средина и нејасно е на што точно се мисли и на кои постапки се упатува, уредено е на крајот на ставот дека „во согласност со членот 4 став 4 од Директивата“. Имено нејасно е на која точно Директива се мисли со ставот, а дополнително Директивите не се меѓународен документ кој се ратификува од Собранието, па како таков, согласно Уставот на државата, не е дел од македонскиот правен поредок. Поради тоа ниту една директива на ЕУ не може да има директна примена туку мора обврските од нив да се уредат во македонското право, а од друга страна Законот за рударство не може да ја преземе улогата на закон за ратификација на меѓународен договор кој го носи Собранието, и да му даде функција на директна применливост во македонскиот правен поредок. Поради тоа предлагаме овој став соодветно да се корегира согласно изнесените коментари:
- Во ставот 7 се утврдува дека Комисијата за признавање стратешки проекти утврдува дали барањето е целосно, при што може да му даде на стратешкиот инвеститор два дополнителни рокови за дополнување на барањето. Како што е истакнато во општите коментари, нејасен е статусот и правната природа на Комисијата, ако се земе предвид дека согласно Законот за општата управна постапка органот пред кој се води управната постапка цени дали барањето е целосно или не, па вака на Комисијата и се предаваат надлежности на управен орган, притоа давајќи надлежности на два субјекти истовремено за иста работа. Дополнително нејасно е зошто на стратешкиот инвеститор му се дава можност два пати да го дополнува барањето, додека согласно Законот за општата управна постапка, јавниот орган на барателот му дозволува само еднаш да може да го дополни барањето кога тоа е нецелосно. Нејасно е зошто стратешкиот инвеститор за ваква процесна работа би требал да добие попривилегиран третман од било која друга странка во управната постапка. Истовремено нејасно е кое е лицето „протор на проектот“ и која е неговата улога во управната постапка, со оглед на тоа што овој термин не се споменува на друго место во законот. Поради ова, предлагаме ставот 7 да се избрише или соодветно да се измени согласно изнесените коментари.

Во однос на членот 51 од Законот за рударство:

- Ставот 1 е нејасен и конфузен поради повеќе причини: 1) согласно позитивното законодавство, единствен орган, кој е истовремено и стручен, за давање мислење и донесување решение дали за определен проект е задолжителна оцената на влијанието врз животната средина е Управата за животна средина, па оттука нејасна е улогата на Комисијата за признавање на стратешки проекти и како е возможно таа да ја преземе улогата на Управата за животна средина и да дава мислење за ова прашање, 2) нејасен е односот помеѓу мислењето на Комисијата и мислењето, односно решението кое го донесува Управата за животна средина, 3) нејасно е на која апликација се мисли во ставот и 4) со оглед на тоа дека во македонското законодавство е регулирана само една оценка на влијание врз животната средина, за која се пропишани точни правила што опфаќа, на каков начин се спроведува и како треба јавноста да биде вклучена во целиот процес, нејасни и конфузни се зборовите „дали во односната оценка на влијанието врз животната средина треба да биде вклучена оценка на влијанието врз животната средина и ниво според член 91 став (1) од Законот за животната средина“. Како и претходно, укажуваме дека иако МЖСПП има намера да го изменува Законот за животната средина, Владата не може да ја земе улогата на законодавец и однапред да претпостави во каква форма и како ќе се измени Законот за животната средина поради тоа што Собранието може да не го усвои предлогот за изменување на законот, а пратениците во меѓувреме во законодавната постапка, која се уште не е започната за Законот за животната средина, може преку амандмани да ја изменат содржината на измените, па Владата мора Нацрт Законот за рударство да го изготви согласно позитивните законски прописи. Поради ова предлагаме измена на ставот 1 согласно коментарите изнесени во овој дел:
- Конtradикторноста од ставот 1 се надоврзува и во ставот 2 каде е наведен рок во кој Комисијата го обезбедува мислењето од ставот 1. Конфузноста е во тоа што не е дефинирано од кого бара мислење Комисијата и доколку мислењето кое се споменува треба да се добие од Управата за животна средина, во која улога се јавува Комисијата во ваквата правна работа со оглед на тоа дека управната постапка е помеѓу странките, односно во конкретниот случај концесионерот и Управата за животна средина, а во случаите во кои е предвидено учество на јавноста во улога на странка на управната постапка се јавува и јавноста. Оттука Комисијата не може да биде странка во постапката па е нејасно во која форма и зошто таа би го обезбедувала мислењето за оцената на влијанието врз животната средина, регулирано во членовите 81 и 82 од Законот за животната средина. Поради ова, предлагаме ставот 2 да се измени согласно коментарите изнесени во овој дел:
- Одредбите од ставовите 3-10 создаваат конфузија и се спротивни на целите за заштита на животната средина поради следните причини: 1) оцената на влијанието врз животната средина и оцената на влијанието врз природата, како што укажавме и погоре, се различни постапки со различни цели и со различни правила во однос на тоа кога може да се одобри спроведувањето на проектот, а што се заклучува ако се погледнат и Директивите на ЕУ, особено Директивата за живеалишта. Поради тоа овие две постапки во никој случај не може да бидат заеднички, а како што упатува ставот 3, поради тоа што ваквото постапување би било спротивно и на правото на ЕУ, 2) македонското право не препознава заедничко спроведување на различни процени, па нејасно е какво би било ваквото заедничко спроведување од аспект на процесните и материјалните правила поради тоа што различните процени се регулирани во различни закони и предвидуваат различни правила, 3) во постапките за процена на влијанијата врз животната средина е предвидено учество на јавноста преку различни начини и во различни фази од постапките, па дотолку повеќе нејасно е како би било почитувано правото на јавноста да учествува во донесувањето одлуки, загарантирано и со Архуската конвенција, ако сите постапки би се спроведувале заеднички, 4) различните постапки за процена на

влијанијата врз животната средина/медиумите резултираат со донесување соодветен управен акт, регулиран во посебните закони, па нејасно е со каков управен акт би резултирала заедничката постапка за спроведување на овие процеси, 5) во различните закони за уредување на различните постапки за процена на влијанијата врз животната средина/медиумите се предвидени рокови и начин на објавување на управните акти кои се донесуваат на крајот на соодветната постапка, па нејасно е дали, како и каде би се објавил управниот акт од заедничката постапка, 6) во постапките за процена на влијанијата врз животната средина/медиумите е предвидено правото на јавноста/засегнатата јавност на пристап до правни лекови, во различни фази од постапките и е често поврзано со објавувањето на претходно донесениот управен акт, па нејасно е како заедничката постапка ќе влијае на правото на јавноста/засегнатата јавност на пристап до правни лекови, 7) во сите ставови кои се предмет на овој коментар се цитирани одредби кои не соодветствуваат на важечките законски прописи, што дополнително придонесува кон конфузијата и нејасноста на одредбите, особено на ставот 8 од овој член кој упатува на рокови за учество на јавноста, 8) повторно е нејасна улогата, статусот и правната природа на Комисијата за признавање на стратешки проекти, 9) во ставот 7 е искористен зборот „земјите-членки“, па е апсолутно нејасно која е таа земја членка која може да продолжи некој рок во управна постапка која се води во Северна Македонија. Поради сите овие причини, предлагама ставовите 3-10 да се избришат.

Во однос на одредбата од членот 52 став 2, како и претходно укажуваме дека 1) цитираните одредби од другите закони не одговараат на важечките одредби, што придонесува кон дополнителна нејасност и конфузност, 2) постапката за оцена на влијанието врз животната средина во никој случај не смее да се комбинира со постапка за оцена на влијанието врз природата и таквото комбинирање би било спротивно на целта на Законот за заштита на природата, но и Директивата за живеалишта на ЕУ, 3) нејасно е која е постапката за оцена на влијанието врз водните тела со оглед на тоа што важечкиот Закон за водите во членот 97 ги дефинира водните тела од кои се зафаќа вода наменета за конзумирање од страна на човекот и не предвидува никаква постапка за процена на влијанија, 4) комбинирањето на било какви постапки од ваков тип доведува до нејаснотии и потенцијани прекршувања на правото на јавноста/засегнатата јавност да учествува во донесувањето на одлуките и да има пристап до правда. Поради овие причини, предлагаме ставот 2 од членот 52 да се избрише.

Во однос на членот 55 од Законот за рударство, во ситуација кога државата не е членка на Европската Унија, нејасно е зошто е потребно да известува за стратешки залихи на начин и во интервал како што е предвидено во членот, особено што ваквите информации се од витално значење за секоја држава. Поради ова, предлагаме членот 55 да се избрише.

Во членот 59 став 10 од Законот за рударство нејасно е во каков обем и на кој начин Државниот инспекторат за енергетика, рударство и минерални сировини би вршел ревизија на геодетските елаборати со оглед на тоа што инспекциските органи не се управни органи. Оттука дополнително е нејасно кој ќе биде резултатот од ревизијата извршена од инспекторатот, односно дали ќе носи управен акт и кој ќе биде ефектот од тој евентуален управен акт, со оглед на тоа што за неправилностите кои во моментот ги констатираат инспекциските органи во врска со претходно издадени управни акти (решенија или дозволи) постапуваат на начин што го задолжуваат инспекцискиот орган да спроведе постапка пред управниот орган кој го издал управниот акт. Поради тоа предлагаме „Државниот инспекторат за енергетика, рударство и минерални сировини“ да се замени со зборовите „органот на државната управа надлежен за вршење на работите од областа на енергетика, рударство и минерални сировини“.

Во однос на одредбата од ставот 8 на членот 69, нејасно е каква е правната природа и ефектот од сукцесивното решение за употреба на рударски објект. Поради тоа предлагаме одредбата соодветно да се измени.

Во однос на членот 86 предлагаме во ставовите 1 и 3 по зборовите „органот на државната управа надлежен за работите од областа на енергетика, рударство и минерални сировини“ да се додадат зборовите „и органот на државната управа надлежен за работите од областа на животната средина“, а во ставот 6 по зборовите „органот на државната управа надлежен за работите од областа на енергетика, рударство и минерални сировини“ да се додадат зборовите „во согласност со министерот кој раководи со органот на државната управа надлежен за работите од областа на животната средина“. Имајќи ја предвид улогата и надлежностите на Министерството за животна средина и просторно планирање, сметаме дека за аспектите кои се поврзани со животната средина своја улога треба да има и ова министерство.

Во однос на одредбата од членот 89 став 5, со оглед на хиерархијата на управување со отпад од членот 14 од Законот за управување со отпад, каде спречувањето создавање на отпад е најгоре на хиерархијата, односно е првата мерка која мора секој да ја примени, но и останатиот дел од членот 14 од Законот за управување со отпад, нејасно е зошто конкретната одредба од Законот за рударство го регулира отстапувањето на конкретниот начин. Имено, примената на техниките и инсталациите за спречување на создавањето на отпад може да се финансиски поголем товар од плаќањето на регулираниот надоместок во конкретната одредба од Законот за рударство, па на концесионерот да му е финансиски поисплатливо истиот да го плаќа отколку да ја применува хиерахијата за управување со отпад. Поради ова предлагаме одредбата од членот 89 став 5 да се избрише, а во Законот за рударство да биде регулирано дека отстапувањето од хиерахијата на управување со отпад спротивно на правилата од Законот за управување со отпад е основ за одземање на дозволата за експлоатација и основ за престанок на концесијата.

Во членот 91 предлагаме во ставовите 1 и 4 по зборовите „органот на државната управа надлежен за работите од областа на енергетика, рударство и минерални сировини“ да се додадат зборовите „и органот на државната управа надлежен за работите од областа на животната средина“, а во ставот 3 по зборовите „органот на државната управа надлежен за работите од областа на енергетика, рударство и минерални сировини“ да се додадат зборовите „во согласност со министерот кој раководи со органот на државната управа надлежен за работите од областа на животната средина“. Имајќи ја предвид улогата и надлежностите на Министерството за животна средина и просторно планирање, сметаме дека за аспектите кои се поврзани со животната средина своја улога треба да има и ова министерство.

Во однос на членот 92 од Законот за рударство, со оглед на тоа што во делот II од Законот за управување со отпад е опишана постапката за класификација на отпадот, нејасно е зошто во Законот за рударство повторно се регулира истото прашање. Поради тоа предлагаме членот 92 да се избрише.

Во однос на членот 93 став 6 кој регулира која инсталација за отпад се класифицира во категорија А, нејасно е во алинејата 1 како е возможно за инсталација за која *„се констатира пропуст или погрешна изведба како, на пример, колапс или напукнување на браната на хидројаловиштето“* воопшто би се дозволило да добие дозвола за пуштање во употреба согласно Законот за градење, да добие дозвола согласно Законот за управување со отпад или интегрирана еколошка дозвола согласно Законот за животната средина. Дури и ако на некој начин ваквата инсталација започнала да работи, по констатирањето на ваквите недостатоци, а согласно принципите на претпазливост и превенција од Законот за животната средина, би требало истата веднаш да престане со работа, а не на истата да и биде дозволено да продолжи со работа само со изготвена Програма за спречување на значителни опасности. Дополнително на истата би

требало веднаш, а согласно погоренаведените принципи, да и биде одземена соодветната интегрирана еколошка дозвола издадена според Законот за животната средина, односно дозвола согласно Законот за управување со отпад. Потенцираме дека било каква инсталација за управување со отпад од експлоатација на минерални сировини изградена спротивно на проектите, потенцијално може да предизвика непоправлива штета по животната средина и здравјето на луѓето! Поради сето ова бараме овој членот 93 став 6 алинеја 1 соодветно да се измени на начин што на инсталациите кои биле изградени со пропусти и спротивно на проектите, решенијата и одобрените издадени според различни закони, да им биде забрането да работат!

Во однос на членот 95 од Законот за рударство, нејасно е зошто истата материја, која претходно е регулирана со членот 93 став 6, се регулира повторно со тоа што во овој член се додава уште еден услов за класификација во категорија А, кој претходно го нема во членот 93 став 6 алинеја 1. Дополнително и за овој член ги истакнуваме истите забелешки како и за членот 93 став 6. Поради сето ова, предлагаме членот 95 да се избрише.

Во однос на членот 99 од Законот за рударство:

- Нејасни и конфузни се одредбите од ставовите 2 и 3 поради следните причини: 1) мерките за спречување и намалување на влијанијата врз животната средина се изречени во решението од членот 87 од Законот за животната средина кое го издава Управата за животна средина како орган во состав на Министерството за животна средина и просторно планирање, 2) мерките за заштита на животната средина концесионерот мора да ги применува на начин и интервал како што е пропишано во решението од членот 87 од Законот за животната средина и студијата за оцена на влијанието врз животната средина изработена и одобрена согласно Законот за животната средина, па нејасно е како Министерството за енергетика, рударство и минерални сировини може да налага други мерки за заштита на животната средина, 3) со оглед на тоа што мерките за заштита на животната средина се изречени со решение на МЖСПП, нејасно е како може Министерството за енергетика, рударство и минерални сировини, односно орган кој воопшто не го издал решението од членот 87 од Законот за животната средина да намалува или укинува спроведување на мерки за заштита на животната средина. Поради сите овие причини предлагаме одредбите од ставовите 2 и 3 соодветно да се изменат или избришат.
- Со оглед на тоа што во членот 8 став 5 од Законот за рударство се пропишува дека не може да се додели концесија „за постапки со лужење или флотација на метални минерални сировини со цијаниди или со сулфурна киселина во рудници со отворен коп“, нејасна е одредбата од ставот 5. Поради тоа предлагаме одредбата од членот 99 став 5 соодветно да се измени.

Во однос на членот 103 од Законот за рударство:

- Не се регулирани рокови за објавување на податоците од ставот 1 на интернет страната на Министерството за енергетика, рударство и минерални сировини, како што тоа на пример е регулирано во членот 90 во Законот за животната средина
- Спротивно на Законот за водите и Законот за животната средина каде на пример е наведено дека се објавува барањето за дозволата за користење на водите или испуштање во водите (член 35 од Законот за водите) или пак известувања, мислења, извештаи и други документи од постапката за оцена на влијанието врз животната средина (член 90 од Законот за животната средина) или пак барањето за издавање на А-интегрирана еколошка дозвола и сите податоци неопходни за јавноста да ги оформи своите мислења и ставови (член 99 од Законот за животната средина), конкретниот член од Законот за рударство ја користи формулацијата „информации содржани во...“. Ваквото регулирање остава простор за дискреција и арбитрност во постапувањето на МЕРМС во однос на

тоа кои информации ќе цени дека треба да се објават, притоа оставајќи можност за различни барања и постапки да се објавуваат различен обем на информации. Ова негативно ќе влијае на суштински пристап на јавноста до правото да учествува во донесувањето одлуки, односно навремен и соодветен пристап до сите информации кои се неопходни да се изградат аргументирани ставови, а имајќи го предвид краткиот рок за поднесување коментари

- Нејсно е кој, според кои критериуми, на кој начин и како цени дали одредени информации се „чувствителните информации од чисто комерцијална природа“, ниту дали јавноста има било какво правно средство за да ја оспори ваквата процена
- Воопшто не е регулирано дали МЕРМС има обврска да ги земе предвид добиените мислења и коментари од јавноста
- Воопшто не е регулирано дали МЕРМС има обврска да одговори на одбиените мислења и коментари кои биле добиени од јавноста
- Воопшто не е регулирана обврска за објавување на решенијата со кои се издаваат дозволи. Претходно укажавме дека во другите закони од областа на животната средина правото на јавноста за пристап до правда зависи од моментот на објавување на решенијата, а дополнително правото на пристап до правда е регулирано и со членот 9 од Архуската конвенција
- Воопшто не е регулирано правото на пристап до правен лек за јавноста, што повторно укажуваме дека е право утврдено и заштитено со Архуската конвенција.

Поради сите овие причини бараме членот 103 да се измени и дополни соодветно на овие коментари и забелешки, а во согласност и со стандардите на Архуската конвенција и Комитетот за усогласеност со Архуската конвенција.⁵

Искрено веруваме дека коментарите на Македонското здружение на млади правници ќе бидат земени предвид при доработување на Нацрт Законот за рударство и ќе добиеме писмен одговор со образложение за коментарите кои Министерството за енергетика, рударство и минерални сировини евентуално би одлучило дека не може да се прифатат.

Македонското здружение Ви стои на располагање доколку имате потреба од дополнителни информации.

Бојана Божиновска Силјановска, Претседателка на МЗМП

⁵ Документ за јавни политики „Зошто имаме предизвик во обезбедување суштинско учество на јавноста во одлуките поврзани со животната средина?“, Македонско здружение на млади правници, Скопје 2024, достапно на: <https://myla.org.mk/wp-content/uploads/2024/05/Sustinsko-ucestvo-na-javnosta-vo-odlukite-povrzani-so-zivotnata-sredina.pdf>

Документ за јавни политики „Унапредување на пристапот до еколошка правда: Усогласување со стандардите на Архуската Конвенција“, Македонско здружение на млади правници, Скопје 2024, достапно на:

<https://myla.org.mk/wp-content/uploads/2025/01/%D0%A3%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%88%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%83-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8-%D0%BC%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B8.pdf>